

ADIĞELERİN 19. YÜZYIL POLİTİK TARİHİNİN İNCELENMESİ GEREKİR

ASHAD Y. ÇİRG

Çev. : Murat Paşu

Sovyet tarih bilimi Adıgelerin politik tarihinin incelenmesinde belli başarılar elde etmiştir. Birçok kitap, belge ve makale yayınlanmıştır. Bununla birlikte birçok güncel sorun ideolojinin tahakküm ve baskı döneminin uygulamaları nedeniyle gerektiği ölçüde ortaya konamamıştır. Kafkasolojinin günümüzdeki aşamasında tarihçilerin eskiden yasak olan konulara yaklaşımı, halkımızın geçmişindeki "beyaz lekeleri" silmek şeklindedir. Yeni olguların birikimi bazı bilimsel tezlerin yeniden gözden geçirilmesini ve Çerkesya'nın politik tarihinin objektif olarak ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak, derinlemesine incelenmesi gereken bazı konular üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

19. yüzyılda Adıgelerin politik ve kültürel yaşamında İslam'ın rolü konusu şimdiye kadar açıklığa kavuşmamıştır. Bugünkü literatürde geçerli olan "Çerkesya'nın tarihi gelişiminde İslam'ın rolü tamamen olumsuz olmuştur" düşüncesi dayanaksızdır. Gerçekler gösteriyor ki İslam, sömürgeci Çar ordusuyla yapılan zorlu savaşta halkın seferberliğini ve güçlerini birleştirmesini sağlamıştır. Müslümanlık Adıgelerin bağımsızlık savaşının ideolojik silahı olmuştur. Bilindiği gibi politik hareketler, tarihi gelişimin belirli aşamalarında dini karakter kazanırlar; bu onların ilerici özelliğini ortadan kaldırmaz.

İslam Adıgelerin politik dağınıklığının giderilmesini sağladı. 19. yüzyılda Kafkasya'da görev yapan Rus subayı N.İ. Karlhof doğru bir tespitte bulunarak şunları yazmaktadır: "Özgür Adıgelerin çoğunluğu bu öğretiyi dini bir itikattan çok, silahlarımıza karşı başarılı bir direniş için darmadağın toplumu tek ulus halinde birleştiren bir gereklilik olarak algılıyorlardı..."¹

1840'lı yıllarda en büyük Adıge boyu olan Abadzehlerin silahlı güçleri, İslam bayrağı altında ve Şamil'in naibi Muhammed Emin'in önderliğinde Çarın işgalci birliklerine ağır darbeler indirdiler. İslam'ın savaşçı akımı müridizm o sıralarda yayılmaya başladı; özellikle Abadzehler arasında etkinlik kazandı. Fakat Şapsıglar, Besleneyle, Bjeduğlar ve şeriatın iyice yerleşmemiş olduğu diğer Adıge boyları arasında destek bulamadı. Bununla ilgili olarak A.D. Yandarov'un "İslam fanatizmiyle ulusal kurtuluş hareketinin özdeş olmadığı" düşüncesi doğru görünmektedir.² İslam'ın fanatik akımları değil, fakat asıl şeriat Adıgelerin bağımsızlık savaşının temel ideolojisi olmuştur.

Çerkesya'da İslam'ın 19. yüzyıl başına kadar çok zayıf olduğunu anımsatmak gerekir. Adıgeler arasında İslam'ın yayılmasına, daha 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı tarafından başlandı, özellikle 18. yüzyılın ilk çeyreğinde hız kazandı. Ancak Adıgelere yeni bir dinin benimsetilmesi gayreti büyük bir başarı kazanamadı. 18. yüzyılda Çerkeslerin çoğunluğu yarı Hıristiyan yarı Müslüman olarak kalmıştı. Eski batıl inançlar da sağlam şekilde korunmaktaydı. 1830'lu yıllarda Kafkasya'da bulunan İsviçreli bilgin F. Dübua de Monpere Adıgelerde Hıristiyanlık, Müslümanlık ve putperestlik karışımı bir inanç biçimi gözlemlendiğini ve Müslümanlığın gereklerini sadece beylerin ve soyluların yerine getirdiğini belirtiyor.³

1830-60'lı yıllarda Çerkesya'da İslam iyice yerleşti. Bu, Çarlığın sömürgeci işgaline karşı verilen savaşın doğurduğu bir sonuç olarak ortaya çıktı.

İslam, Adıge kültürünün gelişmesinde önemli rol oynadı. Okuma yazma ve öğrenim yayıldı, çocukların Kuran ve yaz öğrenimi gördükleri dini okullar (medreseler) açıldı. Öğretimin birinci aşamasında *yecakolar*, ikinci aşamasında ise *sohtalar* bulunuyordu.⁴ İslam sayesinde Çerkesya'da

¹ Karlhof N., *Muhammed Emin*, 1861 Kavkazski Kalendar, Bölüm 4, s. 83, Tiflis, 1860.

² Yandarov A.D., *Kuzeydoğu Kafkasya Dağlarının Ulusal Kurtuluş Hareketinin İdeolojisi // XIX. Yüzyıl 20-50'li Yıllarda Dağıstan ve Çeçenistan'da Ulusal Kurtuluş Hareketi*, Tezler ve Raporlar, s. 122-124, Mahaçkale, 1989.

³ *XIII-XIX. Yüzyıllar Avrupalı Yazarların Belgelerinde Adıgeler, Balkarlar ve Karaçaylar*, s. 448-449, Nalçik, 1974.

⁴ *Adıge Tarihi Üzerine Denemeler*, C.1, s. 282, Maykop, 1957.

Arap yazısı yayıldı, Arap kültürünün öğeleri Adıge kültürüne geçti. A.A. Şhalaho'nun şu tespitini kabul etmek gerekir: "Müslümanlıkla birlikte Çerkesya'ya İslam efsaneleri, özgün dini ayinler, masallar ve bilmece de girmeye başladı. Bunlar yavaş yavaş ulusal folklorla, daha sonra da yeniden doğmakta olan edebiyata girdi, uyarlandı, değiştirildi ve okuyucu tarafından "ulusal" olarak benimsendi."⁵ 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Adıge yazarlarının bazı eserleri Arap harfleriyle Adıgece yazıldı.

Kafkasoloji alanında son zamanlardaki ciddi ayrılık konularından biri de Adıgelerin Rusya'ya katılması meselesi olmuştur. 1950'li yıllara kadar tarih biliminde "Adıgelerin Rusya'ya Kafkas savaşları sonunda zorla katıldığı" görüşü geçerliydi. Ancak 50'li yılların ikinci yarısında "Kabardey'in ve Adıgey'in 16. yüzyılda 'gönüllü olarak' Rusya ile birleştiği" tezi ortaya atıldı.⁶ Bu tez yerel ve merkezi iktidar organları tarafından desteklendi ve kısa sürede 'tek doğru' ve 'resmi görüş' oldu. 1957 yılında Adıgelerin yaşadığı özerk bölgelerde Rusya'ya katılımın 400'ncü yıldönümü törenlerle kutlandı. Bunun hemen ardından Kuzey Kafkasya'da ve bütün ülkede, halkların ve toprakların Rusya İmparatorluğu'na 'gönüllü olarak' katıldığı kabul edilmesi kampanyası başladı. Sorunların objektif olarak araştırılması tabu haline getirildi. Ünlü Sovyet tarihçisi V.P. Krikunov bu konuda şöyle yazıyor: "İş o hale geldi ki, sanki bütün bu halklar geçmişte politik, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeylerinde, uluslararası konumlarında hiç farklılık yokmuş gibi birbiri ardına, hem de gönüllü olarak Rus Çarlığı'nın bünyesine girmek için adeta yarışmışlar."⁷

Adıgelerin Rusya'ya gönüllü olarak katıldığı tezinin zayıf yanlarından biri de, bu katılımın Çerkesya'nın Çarlık tarafından ele geçirildiği Kafkas savaşları sonunda gerçekleştiği iddiasıyla çelişkisidir. Çelişen yönleri ortadan kaldırma görevini de M.M. Bliyev üzerine aldı. Bliyev, 16. yüzyıl ortalarından 1860'lı yıllara kadar Kuzey Kafkasya halklarının Rusya ile ilişkilerini tarihi dönemlere ayıran bir şema yaptı. Bu şemaya göre Rusya - Kuzey Kafkasya ilişkilerinin gelişimi iki aşamaya ayrılmıştı. Birinci aşama, Rusya - Kafkasya ilişkilerinin kurulması ve Kafkas halklarının Rusya'ya katılması (1550'li yıllar - 19. yy. başı) ve ikinci aşama Kafkasya'da Çarlık askeri ve idari organlarının iyice yerleşmesi, Dağlıların bağımsızlık savaşının yayılması (1813–1864) idi.⁸

M.M. Bliyev'in şeması tarihi kaynakların verileriyle açık bir çelişki içindedir. Her şeyden önce Adıgelerin 16. yüzyılda Rusya'ya gönüllü olarak katılmadıkları ortadadır. Bu sorunun iyi bir analizini yapabilmek için bu çalışmanın kronolojik çerçevesinden çıkmamız ve 16–19. yüzyıl başı arasındaki, Kafkas savaşlarından önceki olaylar kısaca gözden geçirmemiz gerekir.

16. yüzyıl ortalarında Kuzey Kafkasya'nın dış politik durumu oldukça kötüydü. Osmanlı İmparatorluğu, vasalı Kırım Hanlığı ile bir taraftan, İran diğer taraftan Çerkeslerin topraklarını ele geçirmek için saldırgan bir politika izliyorlardı. Kuzey Kafkasya'nın batı kısmında yaşayan Adıgeler, yıkıcı Türk-Tatar saldırılarının tüm etkilerini üzerlerinde hissediyorlardı. Örneğin Kırımlıların Sahip Giray Han liderliğinde 1545 ve 1547 yıllarında Çerkesya'ya yaptığı seferler çok kanlı olmuştur.

Türkler ve Tatarlar düzenledikleri seferlerle barışçıl Adıge halkını katlediyor, köyleri yakıp yıkıyorlardı; mallarını ellerinden alıyor, insanları köle olarak götürüyorlardı. O zamana ait belgelerdeki bilgiler kan ve ateşin unutulmayan dehşetiyle doludur. Bunlardan birinde "Tatarların Çerkeslerin bütün topraklarını yağmalayarak yakıp yıktıklarını, kadınları ve çocukları kaçırdıklarını, sığırları ve koyunları alıp götürdüklerini" okuyoruz.⁹

Adıgeler Türk-Kırım saldırılarına karşı koydular. Rus belgelerinde yer alan bir bilgiye göre, 1518'de Çerkesya üzerine yağma seferine çıkan Kırım hanının oğlu Bahadır Giray'ın orduları

⁵ Şhalaho A.A., *Adıge Edebiyatının Düşünsel ve Sanatsal Oluşumu*, s. 67, Maykop, 1988.

⁶ *Adıge Tarihi Üzerine Denemeler*, C. 1, s. 133–135; Autlev M., Zevakin E., Horetlev A., *Adıgeler: Tarihi Etnografik Deneme*, s. 11, Maykop, 1957.

⁷ *SSCB'de Ulusal Sorun ve Uluslararası İlişkiler: Geçmiş ve Bugün, "Yuvarlak Masa" Belgeleri*, Tarihi Sorunlar, No 5, s. 41, 1989.

⁸ Bliyev M.M., *Kuzey Kafkasya Halklarının Rusya'ya Katılış Tarihi Sorunu*, Tarihi Sorunlar, No 7, s. 44–56, 1970.

⁹ *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Kabardey-Rusya İlişkileri*, Belgeler, C. 1, s. 14, Moskova, 1957.

silahlı Çerkesler tarafından karşılandılar. Yapılan savaş sonunda Tatarlar bozguna uğradı ve "insanların sadece üçte biri Çerkesya'dan sağ çıkabildi, kalanlar ise kırıldı."¹⁰ Direnişin en yaygın biçimi ise gerilla savaşıydı.

16. yüzyılda Adıgelerin, Moskova Devleti ile müttefik olarak Kırım'a karşı savaşa girme imkan doğdu. IV. İvan zamanında Rusya, Doğu Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'na ve Kırım Hanlığı'na karşı mukavemet politikasını güçlendirdi. 1552'de Kazan Hanlığı Moskova Devleti'ne katıldı. Bunun hemen ardından IV. İvan, Volga ticaret yolu üzerindeki hakimiyetini artırmak ve Astrahan'ı almak için savaflara girişti. Bu koşullarda Rusya, Astrahan üzerindeki Kırım etkisini bertaraf etmek için sırtını Adıgelere yasladı.

1552 ve 1555 yıllarında batı Adıgelerinin bir kısmından "Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım'a karşı savaşta kendilerine yardım edilmesi" ricasıyla Moskova'ya heyetler geldi.¹¹ 1557'de Çar İvan'a doğu Adıgelerinden de (Kabardeyler) bir heyet gönderildi. Bu heyetlerin görüşmeleri sonucu Çerkesya ve Rusya arasında Kırım Hanlığı'na karşı askeri-politik bir birlik kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ise yardım söz verilmedi.

Bu heyetlerin görüşmeleri sonucu Adıgelerin Rusya'ya gönüllü olarak katıldıklarını iddia etmenin hiçbir dayanağı yoktur. Rus vakayinamelerine gelince, Adıgelerin ricası konusunda şöyle yazıyorlar: "... Hükümdarlarının kendilerinden yana olmasını, topraklarını da himayesine almasını rica ettiler..."¹²

O zamanlar vakanüvislerin kendi devletlerinin dış politik başarılarını genellikle abarttıklarını da belirtmek gerekir. Bu konuda Kazak tarihçi P.P. Korolenko 1908'de şunları yazmaktadır:

"Bu olayda Çerkeslerin kurnazlığı mı söz konusuydu, yoksa bu olay kaydeden vakanüvisin keyfi ifadesi mi? Ancak Çerkeslerin, gönderdikleri elçiye Rus tebaasına girme görevi verdiğiğine inanmak güçtür. Çünkü kısa bir süre sonra da görüldüğü gibi, Moskova Devleti bile olsa, başkasının iradesine boyun eğmektense özgürlükleri uğruna ölmeye hazırdılar."¹³

Gerçekten Adıgeler için sultanın veya hanın boyunduruğu çarınkinden daha mı makbuldü? Hiç de öyle olmadığı açıktır. Büyük İvan'ın terörü Moskova Devleti halkını titretiyordu. Olayların seyri, bu sıralarda Adıgelerin Rusya'ya katılmadığı konusunda herhangi bir şüpheye yer bırakmıyor.

Batı Adıgeleriyle Rusya arasındaki birlik ancak 1561 yılına kadar sürdü. O yıl IV. İvan Kuzeybatı Kafkasya'ya dünür göndererek batı Adıge prenslerinin kızlarından kendine bir eş seçmelerini istedi, fakat başarı sağlayamadı.¹⁴ Kuban Adıgeleri Moskova Devleti'yle ilişkilerini artırmak istemiyorlardı. 1561–63 yıllarından itibaren, Sovyet tarihçilerinin de ortaya koydukları gibi Rusya ile batı Adıgeleri arasındaki bağlar uzun süreliğine kesildi.¹⁵ Olayların bu şekilde gelişmesinin nedeni Büyük İvan'ın Kuzey Kafkasya politikasında işgale yönelik eğilimlerin güçlenmesiydi. Y.Z. Ahmadov'un yazdığına göre 1560'lı yıllarda durum şöyleydi: "Rus birlikleri Kuzey Kafkasya'ya sevk ediliyor, kaleler güçlendiriliyor, Rusya'nın buradaki politik etkisi artıyordu ve bu da genelde olumsuz etki yaratıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım ve İran gibi Rusya da Kuzey Kafkasya bölgesinde kendi egemenliğini kurmaya çalışıyordu."¹⁶

1563'de Sunc-Terek hattını birleştiren Rus kalesinin inşa edilmesi, özgürlüğüne düşkün Çerkesleri telaşlandırdı. 1563 yılında Adıgeler, Rus yayılcılığından koruması ricasıyla Kırım hanına başvurular.¹⁷ Aralarında ünlü Kasım Bey'in de bulunduğu İstanbul sarayındaki Adıge

¹⁰ *Rus Tarihi Topluluğu Külliyyatı*, C. 95, St. Petersburg, 1895.

¹¹ *Rus Vakayinameleri Toplu Külliyyatı*, C. 13, St.Petersburg, 1904.

¹² A.g.e., s. 228.

¹³ Korolenko P.P., *Çerkesler Hakkında Notlar (Kuban Tarihi İle İlgili Belgeler)*, Kubanski Sbornik, C. XIV, s. 312, Yekaterinodar, 1908.

¹⁴ *Rus Vakayinameleri Toplu Külliyyatı*, St.Petersburg, 1906.

¹⁵ Kuşeva E., *Kuzey Kafkasya Halkları ve Rusya ile Bağları*, Moskova, 1963.

¹⁶ Ahmadov Y. Z., *XVI. XVII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya Halklarının Politik Tarihi*, s. 25-29, Grozni, 1988.

¹⁷ Novoselski A. A., *Moskova Devleti'nin XVII. Yüzyıl İlk Yarısında Tatarlarla Mücadelesi*, s. 27, Moskova, 1948.

temsilcileri, Astrahan'da Moskova hakimiyetine son vermesi için Türk sultanını ikna etmeye çalıştılar, çünkü Rusya Kuzey Kafkasya üzerine oradan geliyordu.¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu, Kırım ve Rusya gibi güçlü devletlerin Çerkesya'yı ele geçirme iddiasında oldukları koşullarda Adıgeler, vatanlarını silahla kahramanca savundukları gibi, bağımsızlıklarını korumak için diplomatik yollar da denediler. Bu saldırgan devletler arasındaki çekişmelerden yararlanarak, o tarihi dönemde en az tehlikeli olanla geçici ittifaklara girdiler. 1560'lı yıllarda Rusya ile yapılan ittifak, Çarlığın saldırgan tavırları artınca yerini Kırım ve Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ittifaklara bıraktı.

Çerkesya dış düşmanlarla yaptığı çetin savaşlarla, 17–18. yüzyıllar boyunca bağımsızlığını korumayı başardı. 1787–1791 yıllarındaki savaştan sonra Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan Yaş Barış Antlaşması, Kuban Adıgelerinin topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyet alanı içinde kaldığını kabul ediyordu. Rusya temsilcileri tarafından böyle bir anlaşmanın imzalanması, Çarın Kuban Adıgelerini hiç de kendi tebaası saymadığını açıkça gösteriyor.

Çerkesya'nın 16. yüzyılda Rusya'ya 'gönüllü olarak' katıldığı iddiasının eksikliğini anlayan M.M. Blijev, bu eksikliği "Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya katılmasının 1829'da Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Edirne (Adrianapol) Barış Antlaşması ile tamamlandığı" teziyle gidermeye çalıştı.¹⁹ Bu görüş "Kuzey Kafkasya Halklarının Tarihi" adlı eseri yazan yazarlar tarafından da desteklendi.²⁰ Rusya'nın Çerkesya'ya yönelik faaliyetleri, 1829'dan sonra devletin dış politik faaliyet alanlarından biri değil, temel uğraşı oldu.

Fakat Edirne Antlaşması'nın önemi hakkındaki bu görüşün iler tutar bir tarafı yoktur. Antlaşmanın dördüncü maddesine göre, Kuban nehri ağzından Poti bölgesindeki Saint Nikola mevkiine kadar Karadeniz'in doğu kıyısı Rusya'ya dahil ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu, batı Adıgelerinin yaşadığı toprakların Rusya'nın etki alanına girdiğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu uzlaşma Çerkes topraklarının Rus Çarlığı'nın bünyesine katıldığı anlamına gelmez. Rus subayı F.F. Tornau anılarında gayet doğru olarak şu tespitte bulunmuştur: "1829 yılında Edirne Antlaşması imzalanırken Karadeniz'in bütün doğu kıyısı, yani Çerkesya toprakları Rusya'ya bırakıldı... Fakat bunun sadece kağıt üzerinde önemi vardı; gerçekte Rusya kendisine bırakılan bu topraklarda ancak güç kullanarak hakimiyet kurabilirdi. Sultanın kendi tebaası saydığı Kafkas kavimleri hiçbir zaman ona itaat etmediler."²¹

Ve Adıgeler Osmanlı sultanının kendilerini Rus Çarı'na 'bıraktığı' anlaşmayı tanımadılar. General A.M. Simborski'nin yayınladığı bildiriye Çerkesler şu karşılığı verdiler: "Edirne Antlaşması'na göre topraklarımızın size verildiğini söylüyorsunuz. Fakat bu adil değildir. Biz ezelden beri kimsenin kölesi olmadık, bundan sonra da olmayacağız."²²

Fakat Adıgelerin ne düşündüğü Çar ve etrafındakileri ilgilendirmiyordu. I. Nikolay, Edirne Antlaşmasını Kuzey Kafkasya'nın ilhakı için dayanak kabul etti. I. Nikolay'ın emriyle 1830'da Çarlık orduları Çerkesya'yı işgale başladılar. Sonucunda Adıge ülkesinin Çarlık tarafından ele geçirildiği Kafkas savaşlarının ilk alevi böylece parlamış oldu.

1989 yılında Kafkas savaşları konusu üzerine toplanan Sovyetler Birliği Bilimsel Tarih Konferansı, Kuzey Kafkasya halklarının Rusya'ya 'gönüllü olarak' katıldıkları tezini reddetti. Ülkede sahte gönüllü katılma tarihleri bulma furyasının yaşandığı baskı döneminde toplum bilimlerinde, ulusal sorunlarda yanlışlıkların ve çarpıklıkların olduğu ve bunların Kuzey Kafkasya halklarının geçmişinin objektif olarak incelenmesini engellediği belirtildi.

Tarihi gerçeklerin tarafsız olarak incelenmesi bizi tek bir sonuca götürüyor: "Çerkesya'nın Rusya'ya katılması, Mayıs 1864'e kadar süren Kafkas savaşlarının sonunda zorla olmuştur."

¹⁸ Sadikov P.A., *Tatar ve Türklerin 1569'da Astrahan Üzerine Seferi*, C. 22, s. 145, Moskova, 1947.

¹⁹ Kinyapina N.S., Blijev M.M., Degoyev V.V., *Rusya'nın Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya*, Moskova, 1914.

²⁰ *Kuzey Kafkasya Halklarının Tarihi (XVIII. Yüzyıl Sonu-1917)*, s.45-49, 1988.

²¹ Tornau F.F., *Bir Kafkasya Subayının Anıları*, Moskova, 1864.

²² *Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler*, C. 9.

19. yüzyılda Kuzeybatı Kafkasya'da Adıge devleti kurulması konusu da yeterince incelenmemiştir. Bilindiği gibi Çarlığın istilacı saldırılarına karşı Adıge boyları güçlerini birleştirmek için zorunlu bir ihtiyaç duydular. 1822'de tüm Adıge boylarının katıldığı "Hauo-Has" adında Ulusal Birlik Meclisi kuruldu. Meclis, Adıge ülkesinde şeriat hükümlerinin uygulanması kararı aldı.²³ Fakat bu birlik uzun ömürlü olmadı. Bundan sonraki girişim "Büyük Özgür Meclis" in kurulduğu 30'lu yılların başında yapıldı. Üzerinde birleşen Adıge boylarını temsil eden 12 yıldız ve kesişen 3 ok bulunan yeşil zeminli bayrak 1830'da Adıge birliğinin sembolü olarak ulusal bayrak kabul edildi. Fakat bu kez de sağlam devlet bağları kurulamadı.

1840'lı yıllarda Muhammed Emin Çerkesya'da bir Müslüman devleti kurmak için büyük çaba gösterdi. Hakimiyeti altındaki toprakları, her biri 100 haneden oluşan kısımlara böldü. Bu kısımlar halk tarafından seçilmiş *thamadalar* tarafından yönetiliyordu. Bu *thamadalar*dan her birinin emrinde sürekli görevli atlılar bulunuyordu. Bu idari kısımların belirli bir miktarı daha büyük bir idari bölge halinde birleştirilmişti. Bu bölgenin amiri, yargı ve idare egemenliğini elinde bulunduran *müftü* idi; ona bağlı olarak üç kadıdan oluşan meclisler faaliyet gösteriyordu.²⁴ Yargı ile ilgili konular şeriat hükümlerine göre çözülüyordu. Her bölgede *mahkeme* adı altında merkezi idare kurulmuştu. Müftünün emrinde atlı muhafızlar vardı. Mahkemeler tahkim edilmişti; her birinin içinde mescidi, mahkeme salonu, dini eğitim veren okulu, yöneticileri ve muhafızları için barınakları, yiyecek deposu ve suçluları hapsedmek için çukuru vardı. Mahkemenin korunması için toplardan yararlanılıyordu. Tehlike anında halktan da milis çağrılıyordu.²⁵

Biz Muhammed Emin'in Çerkesya'daki faaliyetlerini her yönüyle ortaya koymayı amaçlamıyoruz; sadece bu önemli halk liderinin birleştirici politikasının sonuçlarının derinlemesine araştırılması gerektiğine inanıyoruz. Çarlıkla yapılan savaşta tüm Adıgelerin birliğini sağlamak amacıyla Muhammed Emin, Adıgelerin "barış yanlısı" ve "savaş yanlısı" olmak üzere iki ayrı grubuyla mücadele etmek zorunda kaldı.²⁶ Geleneklere uymayan cezalar uyguladı. Çarlık ordusuna ajanlık yapan hainler ölümle cezalandırıldı, hırsızların eli kesildi. Muhammed Emin, E.D. Felitsin'in belirttiğine göre bu kadar sert tedbirler uygulamasına rağmen halkın çoğunluğunu kendi tarafına çekmeyi başardı.²⁷

Muhammed Emin ile birlikte, kurduğu merkezi yönetimde H. Candar, Z. Zade, A. İsmail Efendi v.d. yer alıyordu.

Şamil'in naibi Muhammed Emin'in kurduğu devlet yapısı, teslim olduğu 1859 yılına kadar yaşadı. Bu yapının çekirdeğini Abadzeh bölgesi oluşturuyordu; fakat Adıge topraklarının büyük kısmı sürekli olarak buna dahil olmadı.

Kuzeybatı Kafkasya'da devlet kurma konusunda en başarılı politika 1861'de uygulandı. Bu, Adıgelerin tarihinde en zor dönemdi. Çeçenistan ve Dağıstan'da savaşın sona ermesinden ve Şamil'in esir düşmesinden sonra büyük askeri birlikler Çerkesya'ya sevk edildi. Savaş, orduyu komuta eden General A.İ. Baryatinski'nin sistemine göre yapılıyordu. Bu sistemin esası şuydu: "Adıgelerden ele geçirilen topraklara derhal Rus Kazakları yerleştiriliyor, Adıgeler ise boyun eğmeye zorlanarak daha öteye sıkıştırılıyordu. A.İ. Baryatinski, 1860'da Rusya İmparatorluğu Savaş Bakanı N.O. Suhozaret'e şunları yazıyor: Batı Kafkasya'da hakimiyetimizi kesin olarak yerleştirebilmemiz için tek güvenilir yol, silahlı Kazak nüfusun dağların iki yanından saldırıya geçerek dağlık bölgeyi ve yamaçlardaki toprakları ele geçirmeleridir."²⁸ Bu plan, tarihe Adıgelerin celladı olarak geçen Kuban Oblastı birliklerinin komutanı N.İ. Yevdokimov tarafından 1860'tan itibaren en acımasız şekilde Kuban Oblastı'nda Adagum, Şapsığ ve Laba adlarındaki üç büyük birliğin harekate geçirilmesiyle uygulanmaya başladı.²⁹

²³ *Adıge Tarihi Üzerine Denemeler*, C. 1, s. 216.

²⁴ Karlhof N., *Külliyatı*, s. 85.

²⁵ Felitsin E.D., *Prens Zanoko Seferbey*//Kubanski Sbornik, Yekaterinodar, 1905.

²⁶ Pisarev V.İ., *Adıge Halkının XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Çarlık Tarafından Ele Geçirilme Metodları*//Tarih Notları, C. 9, s. 161, Moskova, 1940.

²⁷ Felitsin E.D., A.g.e.

²⁸ *Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler*, C. 12, s. 665, Tiflis, 1904.

²⁹ Zisserman A., *80. Kabardey Piyade Alayı'nın Tarihi*, C. 3, s. 189, St. Petersburg, 1881.

Adıgeler bu koşullarda Rusya İmparatorluğu'nun üstün güçleriyle cesaretle savaştılar; takviye edilmiş Çarlık birliklerinin saldırıları karşısında Çerkesler toplu kahramanlık örneği gösterdiler. İ. Drozdov anılarında şöyle anlatıyor: "Öyle hırsla askerlerin üzerine saldırıyorlardı ki adeta ucunda can verdikleri süngülerin üstüne atılıyorlardı."³⁰

N.İ. Yevdokimov'un komuta ettiği Çar ordularına başarılı şekilde karşı koyabilmek için Abadzehler, Ubıhlar ve Şapsıglar birleşerek bir devlet yapısı oluşturdular. 1861'de Soçi nehri vadisinde "Çerkes Özgürlük Meclisi" adı verilen bir konsey seçildi. Çerkes Devleti'nin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu'na, Rusya'ya, İngiltere'ye ve Fransa'ya bildirildi. Meclis'te Hacı Giranduk Berzeg başkanlığında 15 kişi bulunuyordu. "Büyük ve özgür toplantı" olarak da adlandırılan bu Meclis'in üyeleri arasında Adıgelerin ünlü askeri lideri Karabatır Zano, İsmail Barakay-ıpa Dziaş, Biş Hasan Efendi, İbrahim Ağa v.d. bulunuyordu.³¹ Meclis, hakimiyetindeki toprakları 12 bölgeye ayırdı, yönetim organı kurdu ve vergi almaya başladı. Düzenli ordu kurulması için her 100 hane 5'er atlı vermek zorundaydı.³² Meclis'in mahkeme binası, ibadethanesi ve misafirhanesi bulunuyordu.

Çerkes Devleti dış saldırılardan korunmak amacıyla kuruldu. Meclis, Şamil'in kurduğu İmama'tan farklı olarak dini karakter taşııyordu. Faaliyetlerinin temelinde, yönetimin ortak yürütülmesi ve yönetim organ kadrolarının seçilmesi ilkeleri yatıyordu.

Ağustos 1861'de Meclis yöneticileri, Sohum'daki İngiltere konsolosu Dikson'a yaptıkları çağrıda Çerkesya'nın o zaman içinde bulunduğu zor durumu anlatıyorlardı: "General Yevdokimov bizi yok etmek niyetiyle üç veya dört yandan ülkemizi kuşattı. Bu beklenmedik olay Meclis'i bu generale karşı 15.000 seçkin atlı toplamak zorunda bıraktı. Oysa biz ona Çerkeslerin bugün özgür olma yolları ararken hiç kimseye zarar vermediklerini, hareketlerinin insan haklarına uygun olduğunu ve bağımsızlıklarını 80 yıldır canları pahasına koruduklarını bildirmiştik."³³

Bu mesaj gösteriyor ki Adıge Devleti'nin politikasının temeli "Çerkeslerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesinin ve bağımsız olmasının doğal (ezeli) hakları olduğuna ikna"dır. Kutais Askeri Valisi N.P. Kolyubakin, Meclis'in faaliyetlerini Kafkas Ordusu başkomutanına bildirirken şöyle diyor: "Görülüyor ki Kafkasya'nın kaderini belirleyebilecek Kont Yevdokimov'un birliklerine karşı, boyun eğmeyen toprakların bütün canlı güçleri eşi görülmemiş şekilde birleşmiş..."³⁴

Meclis "cihat" ilan etti ve topraklarına Çar birlikleri giren Abadzehlere 5 bin Ubıh savaşçısından oluşan yardımcı kuvvetler gönderdi. Aynı sıralarda Adıge Devleti'nin canlanan diplomatik aktivitesi de dağıldı. Her şeyden önce Meclis, Çar hükümetiyle yaptığı görüşmeler yoluyla savaşı bitirme girişiminde bulundu. 1861 Eylül'ünde Çar II. Aleksandr, Kuban'da bulunduğu sırada Adıge ve Ubıh temsilcilerini kabul etti. Çerkesler eski yaşadıkları yerlerde, dağlarda kalmalarına imkan verilirse Rus tebaasına geçmeyi kabul ettiler. Ancak Çar "bir aylık süre veriyorum, Abadzehler kararların versinler; ya Kuban'a yerleşirler ya da Osmanlı İmparatorluğu'na giderler" dedi.³⁵ Çerkesler bu adaletsiz ve zalimce isteği reddettiler ve askeri faaliyetler yeniden arttı.

Meclis 1862'de İstanbul'a, Paris'e ve Londra'ya yardım aramak için bir heyet gönderdi. Heyetin başında İsmail Barakay-ıpa Dziaş bulunuyordu.³⁶ Ancak bilindiği gibi Adıge ve Ubıhların çağrısı karşılıksız kaldı.

Soçi Meclisi'nin 1862–1863 yıllarındaki faaliyeti Çerkesologlar tarafından yeterince araştırılmamıştır. Bu konunun sadece Sovyet arşivlerindeki belgelere değil, yurtdışındaki kaynaklara da dayanarak incelenmesi gereklidir.

³⁰ Drozdov İ., *Batı Kafkasya'da Dağlılarla Son Savaş*, Kavkazsskiy Sbornik, C. 2, s. 448, Tiflis, 1877.

³¹ SSCB Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi.

³² Aynı yerde.

³³ Aynı yerde.

³⁴ Aynı yerde.

³⁵ Esadze S., *Kafkas Savaşlarının Sona Ermesi ve Batı Kafkasya'nın Boyun Eğmesi*, s. 119-120, Tiflis, 1914.

³⁶ SSCB Askeri Tarih Devlet Arşivi.

Kafkas savaşlarının eksik kalmış sayfalarından biri de, ulusal kurtuluş hareketinde yer alan askeri ve siyasi Adıge liderlerinin rolünün ne olduğudur. Bağımsızlık savaşında yer alan Zanoko Seferbey, Muhammed Emin gibi önde gelen Adıge liderlerinin üzerindeki uydurma "yabancı ajanı" damgası bugün hala silinememiştir. Bu siyasi liderlerin biyografilerinin bilimsel olarak hazırlanması Kafkasoloji'nin acil görevleri arasındadır.

Zanoko Seferbey'in yaşamının ve faaliyetlerinin doğru olarak incelenmesine ancak bu son zamanlarda başlamıştır ve henüz ortada sadece gazete makaleleri vardır.³⁷ Muhammed Emin'e gelince, onun hakkındaki bilgiler hala arşivlerde beklemektedir. Bu lider hakkında yapılan tek özgün çalışma, 1860 yılında yayınlanan N. Karlhof'un makalesidir.³⁸

"Ülkenin kılıcı" diye adlandırılan Hauduko Mansur, Şuruhuko Tuğuz, Şamuz Şupako ve diğer halk kahramanlarının faaliyetleri de dikkate değerdir. Şamuz Şupako tecrübeli ve cesur bir savaşçıydı. İşgalcilerle yapılan savaşta iki kardeşini ve otuz iki akrabasını kaybetti; fakat arkalarından ağlamadı. Kendisinin de aynı şekilde şehit olarak ölmek istediğini söyledi.

Kızılbeç Tuğujuko Şeretluko da cesur bir savaşçı ve ünlü bir önderdi. Onun çağrısıyla binlerce Şapsığ kısa sürede toplandı; Kazak askeri hatlarına yaptığı başarılı akınlarla ün kazandı.³⁹ Adıgelerin bağımsızlık savaş kahramanlarının isimlerini ebedileştirmek, onların heykellerini dikmek, adların caddelere vermek zaman gelmiştir.

Adıgelerin 19. yüzyıldaki politik tarihinin bazı güncel sorunlarını gözden geçirdik. Adıge tarihinin yeni edinilen belgelerden de yararlanılarak gün ışığına çıkarılması gereken birçok konu vardır. Bu çalışmanın çerçevesi, 1820-60'lı yıllarda Çerkeslerin bağımsızlık hareketinin karakteri, Adıgelerin Osmanlı İmparatorluğu'na yerleştirilmesi, Kafkas savaşlarında İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun rolünün daha objektif değerlendirilmesi, Adıgelerin bağımsızlık savaşının kronolojik ve bölgesel çerçevesi gibi derinlemesine incelenmesi gereken konuları ele almamıza imkan vermiyor. Bunlar gelecekteki araştırmaların konusu olacaktır.

Kafkasya Gerçeği, Sayı 11, Ocak 1993

³⁷ Çirg A., *Ulusal Bağımsızlık Savunucuları*, Sosyalist Adıgey, 23 Eylül 1989; Keraşev A., *Politik Bir Portre: Zanoko Seferbey*, Adıgeyskaya Pravda, 16 Mayıs 1990.

³⁸ Karlhof N., *Muhammed Emin*,/ 1861 Kavkazski Kalendar, Tiflis, 1860.

³⁹ Han-Girey S., *Besleney Abat, Aydınliğa Adımlar: XIX. Yüzyıl Adıge Yazarları – Aydınları*, Krasnodar, 1986.